

O‘ZBEKISTON SSRNING 1960–1980-YILLARDAGI IQTISODIY HAYOTI

Xudoyberdiyeva Maftuna

Guliston davlat pedagogika insituti 22-25-guruh talabasi

Annotatsiya: O‘zbekiston SSRning 1960–1980-yillardagi iqtisodiy rivoji yoritiladi. Unda markazlashgan reja iqtisodiyoti sharoitida sanoat va qishloq xo‘jaligining holati, kapital qo‘yilmalari siyosati hamda paxtachilikka biryoqlama ixtisoslashuvning oqibatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston SSR, sovet iqtisodiyoti, kapital qo‘yilmalari, sanoat, paxtachilik, agrar siyosat.

O‘zbekiston SSRning 1960–1980-yillardagi iqtisodiy hayoti sovet markazlashgan reja iqtisodiyoti sharoitida shakllandi va rivojlandi. Respublika SSSR yagona xalq xo‘jaligi majmuasining tarkibiy qismi sifatida faoliyat yuritdi va uning iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishlari asosan markaz tomonidan belgilandi. Ushbu davrda O‘zbekiston iqtisodiyotining asosiy vazifasi ittifoq ehtiyojlari uchun xom ashyo yetkazib berishdan iborat bo‘ldi. Ayniqsa paxtachilik yetakchi soha sifatida shakllantirildi va respublika iqtisodiyotining deyarli barcha tarmoqlari shu yo‘nalishga bo‘ysundirildi.

1960–1980-yillarda respublikada sanoat ishlab chiqarish hajmi oshdi. Og‘ir sanoat ustuvor rivojlantirildi, rangli metallurgiya, yoqilg‘i-energetika, kimyo va qurilish materiallari sanoati tez sur‘atlar bilan kengaydi. Olmaliq kon-metallurgiya kombinati mis, qo‘rg‘oshin va rux ishlab chiqarishda SSSR miqyosida muhim o‘rin egalladi. Navoiy kon-metallurgiya kombinati oltin va uran qazib olish bo‘yicha strategik ahamiyatga ega bo‘ldi. Chirchiq elektrokimyo kombinati mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarishning yirik markaziga aylandi. Farg‘ona neftni qayta ishlash zavodi va Buxoro neft-gaz sanoati yoqilg‘i bazasini kengaytirdi. Shu bilan birga, sanoatning tarkibiy tuzilmasi biryoqlama bo‘lib qoldi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlarning asosiy qismi xom ashyo yoki yarim tayyor mahsulot sifatida boshqa ittifoq respublikalariga jo‘natildi. Tayyor mahsulot ishlab chiqarish ulushi past bo‘ldi. Mashinasozlik sanoati asosan qishloq xo‘jaligi texnikasi va ehtiyot qismlar ishlab chiqarish bilan cheklanib qoldi, yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlantirilmadi. Bu holat respublikaning texnik va iqtisodiy jihatdan markazga qaramligini kuchaytirdi.

Energetika sohasida yirik loyihalar amalga oshirildi. Chorvoq GES, Farhod GES, Sirdaryo IES, Taxiatosh IES kabi obyektlar ishga tushirildi. Elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi oshdi, biroq uning asosiy qismi sanoat ehtiyojlariga yo‘naltirildi. Aholi turmushini yaxshilashga qaratilgan energiya ta‘minoti ikkinchi darajada qolib ketdi. Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning yetakchi sohasi bo‘lib qoldi. Paxtachilik mutlaq

ustunlikka ega bo'ldi. 1960-yillardan boshlab paxta ekin maydonlari kengaytirildi va 1980-yillarga kelib paxta umumiy ekin maydonlarining 60 foizidan ortig'ini tashkil etdi. O'zbekiston SSSRda yetishtirilgan paxtaning qariyb 70 foizini yetkazib berdi. Yiliga o'rtacha 5–6 million tonna xom paxta yetishtirildi. Donchilik, chorvachilik va oziq-ovqat ekinlari ikkinchi darajali sohalarga aylandi, bu esa respublikaning oziq-ovqat xavfsizligini markazga bog'lab qo'ydi. Sug'oriladigan yerlar maydoni kengaytirildi. Amudaryo va Sirdaryo suvlarining katta qismi paxta dalalariga yo'naltirildi. Amu–Buxoro kanali, Qarshi magistral kanali, Mirzacho'l va Jizzax cho'lini o'zlashtirish loyihalari amalga oshirildi. Ushbu jarayon qisqa muddatda hosildorlikni oshirgan bo'lsa-da, uzoq muddatli ekologik muammolarni keltirib chiqardi. Orol dengizining suv sathi pasaya boshladi, tuproq sho'rlanishi kuchaydi, yerlarning unumdorligi yomonlashdi. Kolxoz va sovxozlar faoliyati markazlashgan reja asosida boshqarildi. Ishlab chiqarish rejalarini bajarish asosiy mezon bo'ldi. Mehnat samaradorligi past darajada qoldi, qishloq mehnatkashlarining moddiy manfaatdorligi yetarli darajada ta'minlanmadi. Qishloq aholisi daromadlari shahar aholisi daromadlariga nisbatan past bo'ldi. Transport va infratuzilma rivoji asosan sanoat va xom ashyo tashish ehtiyojlariga moslashtirildi. Temir yo'l tarmoqlari kengaytirildi, avtomobil yo'llari qurildi. 1977-yilda Toshkent metropolitenining ishga tushirilishi respublika transport tizimi tarixidagi muhim voqea bo'ldi. Shaharlar soni va aholisi tez o'sdi, Toshkent, Olmaliq, Navoiy, Farg'ona kabi shaharlar yirik sanoat markazlariga aylandi.

Umuman olganda, 1960–1980-yillardagi O'zbekiston SSR iqtisodiyoti miqdoriy o'sish ko'rsatkichlariga ega bo'lsa-da, sifat jihatidan biryoqlama, markazga qaram va ekologik jihatdan muammoli tizim bo'lib qoldi. Aynan shu davrda shakllangan iqtisodiy tuzilma mustaqillik arafasida yuzaga kelgan chuqur iqtisodiy inqirozning asosiy sabablaridan biriga aylandi. 1960–1980-yillarda O'zbekiston SSR iqtisodiyotida kapital qo'yilmalar hajmi sezilarli darajada oshirildi. Davlat investitsiyalarining katta qismi sanoat va irrigatsiya obyektlari qurilishiga yo'naltirildi. Besh yillik rejalar doirasida yirik sanoat majmualari barpo etildi, ammo investitsiyalar taqsimotida hududiy va tarmoqlararo nomutanosiblik saqlanib qoldi. Kapital qo'yilmalarning asosiy qismi ishlab chiqarish vositalariga yo'naltirilib, ijtimoiy soha rivoji ikkinchi darajaga tushib qoldi. Kimyo sanoati iqtisodiyotning tez rivojlangan tarmoqlaridan biri bo'ldi. Mineral o'g'itlar, sintetik tolalar va kimyoviy reagentlar ishlab chiqarish hajmi oshirildi. Chirchiq, Farg'ona va Navoiy kimyo korxonalari SSSR qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan azotli va fosforli o'g'itlarning muhim qismini yetkazib berdi. Biroq kimyo sanoatining tez rivoji ekologik muammolarni kuchaytirdi, atmosfera va suv havzolarining ifloslanish darajasi oshdi.

Yengil sanoat respublika iqtisodiyotida muhim o'rin tutgan bo'lsa-da, uning rivoji cheklangan edi. To'qimachilik, tikuvchilik va ipakchilik korxonalari mavjud bo'lib,

ular asosan paxta tolasi va ipak xom ashyosini dastlabki qayta ishlash bilan shug'ullandi. Tayyor kiyim-kechak va iste'mol mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi aholi ehtiyojlarini to'liq qondira olmadi. Natijada iste'mol tovarlari tanqisligi doimiy muammo bo'lib qoldi.

Mehnat resurslaridan foydalanish masalasida ham tizimli muammolar mavjud edi. O'zbekiston SSR aholisi sonining tez o'sishi mehnat bozorida bosimni kuchaytirdi. Qishloq joylarda yashovchi aholining katta qismi mavsumiy ishlarga jalb qilindi. Ish haqi darajasi past bo'lib, ayniqsa qishloq xo'jaligida band bo'lgan aholi uchun moddiy rag'bat yetarli emas edi. Bu holat yashirin ishsizlik va mehnat unumdorligining pastligiga olib keldi.

Savdo va ta'minot tizimi markazlashgan tarzda boshqarildi. Davlat savdo tarmog'i aholining asosiy ehtiyojlarini qondirishda yetarli samaradorlik ko'rsata olmadi. Reja asosida taqsimlash tizimi mavjud bo'lib, bozordagi talab va taklif mexanizmlari ishlamadi. Natijada noqonuniy savdo, tanishbilishchilik va norasmiy iqtisodiy munosabatlar kengaydi.

Moliyaviy tizim ham markazga bo'ysungan holda faoliyat yuritdi. Respublika byudjeti daromadlarining katta qismi markazga o'tkazildi, O'zbekiston iqtisodiy jihatdan o'zini o'zi moliyalashtirish imkoniyatiga ega emas edi. Soliq va kredit siyosati ittifoq miqyosida belgilanib, respublikaning mahalliy ehtiyojlari yetarlicha inobatga olinmadi.

Ilm-fan va texnika sohasidagi yutuqlar ishlab chiqarishga yetarli darajada joriy etilmadi. Ilmiytadqiqot institutlari faoliyat yuritgan bo'lsa-da, ularning ishlanmalari ko'pincha amaliyotga tatbiq etilmadi. Texnologik yangilanish sust kechdi, ishlab chiqarishning eskirgan usullari saqlanib qoldi. Bu holat iqtisodiyotning raqobatbardoshligini pasaytirdi.

1970–1980-yillarga kelib iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlasha boshladi. Reja ko'rsatkichlarini sun'iy ravishda bajarish holatlari ko'paydi. Hisobotlarda ishlab chiqarish hajmi oshirilgan holda ko'rsatildi, real iqtisodiy samaradorlik esa pasayib bordi. Bu davr "turg'unlik yillari" sifatida tavsiflanadi.

Xulosa qilib aytganda, 1960–1980-yillarda O'zbekiston SSR iqtisodiyoti tashqi ko'rinishda barqaror va o'suvchi bo'lib ko'rinsa-da, ichki jihatdan chuqur tizimli muammolarga ega edi. Markazlashgan boshqaruv, biryoqlama ixtisoslashuv, past mehnat samaradorligi va ekologik inqiroz iqtisodiy rivojlanishni cheklab qo'ydi. Ushbu davrda to'plangan muammolar keyinchalik mustaqil O'zbekiston oldida turgan murakkab iqtisodiy vazifalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

Manbalar:

1. Azizxo'jayev A.A. O'zbekiston tarixi (1917–1991-yillar). Toshkent: O'qituvchi, 2000. 215–260-betlar.

2. O‘zbekiston SSR tarixi (jamoal mualliflar). 4-jild. Toshkent: Fan, 1981. 85–150-betlar.
3. Karimov Sh., Rahmonov Q. O‘zbekistonning yangi tarixi. 2-jild. Toshkent: Sharq, 2003. 160–230-betlar.
4. Abdurahmonov B. Sovet davrida O‘zbekiston iqtisodiyoti. Toshkent: Universitet, 1998. 100–190-betlar.
5. Qosimov M. O‘zbekistonda agrar siyosat va uning oqibatlarini (1960–1980-yillar). Toshkent: Fan, 1990. 50–120-betlar